

Величезна загроза для нас – мафіозний тип держави – історик Гай-Нижник

Чи справді Україні загрожує революція під час війни? В чому проблема української еліти? Наскільки Україна далека від помилок 1917–1921 років? З цими питаннями "Українська правда" звернулася до історика Павла Гай-Нижника, провідного наукового співробітника Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України

Опубліковано: Величезна загроза для нас – мафіозний тип держави – історик Гай-Нижник // Українська правда. – 2025. – 29 липня.

URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/07/29/7523796>

УКРАЇНЬСКА ПРАВДА 25

Серед перших реакцій українців на закон №12414, який президент Володимир Зеленський підписав минулого тижня, було чимало розпачу. Вдень 22 липня соцмережі рясніли повідомленнями, загальний сенс яких передавали слова: "Зараз стало найбільше страшно за країну". Або: "Вперше захотілось виїхати, і не через війну".

Ввечері того ж дня молодь зібралась у Києві на перший мітинг за НАБУ та САП. Очільник ГУР Кирило Буданов вимушений був нагадати про історію України, яка "навчила нас – нація програє, якщо її розривають внутрішні суперечності".

Чи справді Україні загрожує революція під час війни? В чому проблема української еліти? І наскільки Україна далека від помилок 1917–1921 років?

З цими питаннями "Українська правда" звернулася до історика Павла Гай-Нижника, провідного наукового співробітника Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Він – автор робіт про фінансову політику УНР та корупцію першої чверті ХХ століття.

"Де своїх не здають"

– Після підписання закону №12414 можна було зустріти розгубленість серед частини суспільства та навіть острах революції. Чи коректно взагалі казати, що у нас виникла революційна ситуація під час війни?

– Говорити про революційну ситуацію ще зарано. Але цілком доречно констатувати, що прояви свавілля, які ми бачимо, стискаються у вибухову суміш. До цього призводить не стільки нещодавнє рішення (президента – УП), як накопичення усіх попередніх проблем і дій влади.

Величезна загроза для нас – це мафіозний тип держави, де існує кругова порука: всі пов'язані порушенням законів, Конституції. Де влада обмежена певною кількістю осіб. Де своїх не здають. Де низка суспільних секторів – громадських, економічних, інтелектуальних – викинуті за межі державотворення, впливів і рівноваг.

Зростання всіх цих факторів впливатиме на збільшення протестних настроїв. Відтак будь-яка іскра може призвести до вибуху, і неважливо, наскільки буде тоді істотним чи зухвалим черговий промах влади.

– Як уникнути справжнього вибуху?

– Все залежить від того, чи отримаємо ми, так би мовити, еволюцію очищення через протестний тиск пасіонарних мас, через розуміння владою механізмів самозбереження. Чи вибухне революція очищення, яка може бути двох типів: переворот у класичному сенсі або глибинний переворот, тобто революційне очищення у верхівках влади та револьта всередині еліт.

– Коли чуєш розмови про ймовірність революції під час війни, згадуєш 1918 рік з його двома переворотами. Генерал Павло Скоропадський став гетьманом, але втратив владу за кілька місяців. Зрештою програли всі.

– Є кілька важливих речей, які відрізняють сьогодення від ситуації першої чверті ХХ століття.

По-перше, у нас було більше часу, щоб люди відчули себе нацією, народом з великої літери. У 1917-му – після століть зросійщення,

денаціоналізації тощо – усім потрібно ще було визнати власну ідентичність. Одні були "малоросами", другі "хохлами", треті українцями, четверті взагалі "тутешніми".

По-друге, російсько-українська війна, особливо її брутальний період з 2022 року показав, що навіть політичні чинники здатні самостримуватися заради загальнонаціональної мети. Натомість у 1917–1922 роках партійна домінація була важливіша за загальнонаціональні цінності.

Павло Гай-Нижник: Сьогодні політична верхівка та громадянський сектор більш відповідальні, ніж сто років тому. Державний, національний поступ і виживання в цілому ставлять вище за партійну доктрину й ідеологію. У ті часи, наприклад, українські націоналісти були більше схильними до союзу з москво-більшовиками, ніж нечисленні українські праві

ФОТО: FACEBOOK / ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК

По-третє, окрім фактичної відсутності національної свідомості у 1917–1922 роках практично не існувало й національного бізнесу. До того ж сьогодні ми маємо дієву, єдину армію, яка не руйнується за ідеологічними ознаками, як тоді: хто проти українських лівих, йшли до Денікіна, Врангеля; а вкрай лівих розкладала більшовицька, есерівська пропаганда.

Тепер теж існує примітивізація суспільної думки в широких масах, але вона значно відрізняється від тогочасної тотальної неграмотності, коли понад 80% взагалі не вміли читати.

По-четверте, в армії УНР та Галицької армії не було запілля, а у ЗСУ, у всіх нас є союзники. Як писав Олесь, "Європа мовчала". Тепер вона не мовчить, інша справа, наскільки вона дієва. Ми можемо мати претензії до тих чи інших держав, їхніх лідерів, але ми не можемо сказати, що Захід не з нами.

"Можна не встигнути озирнутися, коли у нас вкрадуть державу"

– Коли читаєш ваші роботи про фінансову політику УНР та, зокрема, корупцію тих років, розумієш, що це вже було.

– Тут теж є деякі відмінності. У нас сьогодні дуже вкоренилася не тільки економічна, а й політично-державницька корупція, яка перетворюється на номенклатурну. Це не просто крадіжки заради спасіння від злиднів. Люди поступаються загальнодержавними принципами та чеснотами заради номенклатурного перебування при комусь або чомусь. Ось ця номенклатурність та мафіозна структура влади – найбільша наша внутрішня загроза.

– У майбутніх дослідників корупції нашого часу буде набагато більше матеріалу, ніж було у вас, коли ви досліджували корупцію 1917–1920 років. Про що це свідчить? Як нас характеризує?

– Справа в тому, що сьогоднішній світ, скажімо так, набагато кластерніший за той. Для зловживань набагато більше можливостей. Сьогодні більше варіантів та інструментів для того, щоб красти та приховувати майно чи кошти.

По-друге, зараз менше можливостей приховати факти корупції. Нині є електронні бази, дуже багато інформації зберігається не на папері, тому все таємне рано чи пізно стане явним. Щоб опрацювати весь цей масив інформації, дослідити ці нові грані корупції, майбутній еліті треба буде мати терплячку й багато часу. Якщо буде взагалі кому розслідувати все це не в еміграції або сибірських таборах.

– Прем'єр-міністерка Юлія Свириденко заявила, що проблему корупції перебільшують в українському суспільстві. Чи можна погодитися з цією тезою?

– Владна верхівка – не еліта, навіть не вершки – мусить так говорити, тому що кому як не їй просторікувати про власні успіхи. Я нагадаю, що два роки тому президент сказав, що в Україні немає корупції.

Якщо ми подивимось, як змінили законодавство за ці роки, то людина, яка в інші часи могла отримати строк у в'язниці, сьогодні може дійти до

угоди. Заплатити так би мовити "штраф", і тоді вона вже не корупціонер. Тобто з формальної точки зору корупційні показники будуть, звісно, меншими. Але це не означає, що корупції немає.

Зараз є навіть більше ста депутатів, які готові амністувати корупціонерів. Все це дуже сигнальні речі. Можна буде й далі говорити: у нас корупції немає, позаяк вона стала узаконеним елементом життя. Ми бачимо спроби фактично легалізації того, що в моральній, етичній та безпековій площині є злочином.

Ця підміна понять спонукатиме до подальшого накопичення вибухових, дуже небезпечних протестних сполук у суспільстві. І ця підміна понять потрібна, щоб утримати певну кількість людей, тісне угруповання при владі під час війни.

Зрештою є очевидним, що влада заточена не на стратегію перемоги чи стратегію розвитку держави. Ми стоїмо на проваллі навіть не з точки зору війни, а з точки зору цивілізаційного розвитку. Україні потрібно зробити квантовий стрибок, натомість на печерських пагорбах усе заточено на збереження особистої влади обмеженої зграйки осіб.

Усе це й вказує на спробу узурпації влади, що веде до тоталітаризму. Суспільству треба бути дуже пильним. Можна не встигнути озирнутися, коли у нас вкрадуть державу.

"Стратегічного бачення немає"

– Як і сто років тому, Україна знаходиться на перехідному історичному етапі. Можливо, нам потрібна національна диктатура, про доцільність якої писав Дмитро Донцов?

– Волонтаристичний елітаризм – один з виходів в сучасному світі, де поширені такі хвороби, як популізм, примітивізація думки тощо. Де є те, що загально називається "пряма демократія" в обставинах, коли люди читають лише заголовки, воліють мати просте пояснення складних речей та жадають простих рішень. Власне, це і сталося під час виборів 2019 року, коли більшість не замислювалась, чи є популізмом і брехнею те, що їм говорять політики.

Українська пасіонарна меншість має замислитись, з чим прийде у майбуття народ, який маринувався в цьому сучасному популізмі, а перед тим – у совєцькій тоталітарній системі. Мусить перейнятися новим проектом відродження України.

Але у нас ніхто цього не пропонує. Наразі у нас всі моделі – короткозорі одноденки, які навіть і не відповідають на питання, що робити зараз. Стратегічного бачення куди йти, що робити під час війни і після неї,

немає. А це означає, що справжні, не удавані українські еліти ізольовані, викинуті за межі державотворчого дискурсу і процесу.

"Коли ми говоримо про цей етично-аристократичний волюнтаризм, який м'яко називатимемо "національною диктатурою" свідомих людей, то тут важливим є стійкий інституціоналізм і виконання справедливих законів. Важливим є консенсус еліт, угода між тими, хто вирішить і здатен здійснити цю внутрішню революцію очищення, про яку я казав. За сучасних умов – це один з виходів, аби країна не вибухнула зсередини через поляризацію думок, психологічний стрес суспільства та вміння кожного другого стріляти"

ФОТО: FACEBOOK / ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК

– Політику в першій чверті ХХ століття робили переважно літератори, історики, науковці, публіцисти – від Франка до Грушевського та Винниченка з Петлюрою. Чи стали вони справжньою тогочасною елітою? Чи їхнє життя було лише спробою нею стати?

– Дивлячись з відстані ХХІ століття, знаючи, чим все закінчилось тоді, легко судити попередників, але ще легше помилитися в судженнях про них. Треба пам'ятати й про те, що тоді ще не було сформовано української політичної нації.

Течії, які вели до того, що ми отримали в ХХ столітті, такі як "хлопомани", намагалися прищепити народові розуміння, що він є чимось єдинокровно цілісним. І ми бачили ось цю "відрижку" неосвіченості,

неусвідомлення себе нацією під час революцій чи отаманщини, яка заважала урядам УНР. Ватажки, які воювали разом з армією УНР, звільняючи своє село, не воліли йти далі битися за державу.

Тогочасна творча еліта, яку можна було перерахувати на пальцях, займалася просвітництвом. Але у системі, яка сформувалась в Російській імперії, крім національного питання була й величезна економічна експлуатація людей.

Саме тому нечисленна українська інтелігенція заразилась ультралівими ідеями соціальної рівності. Вона у переважній більшості була інтоксикована лівизною чи фактично російським більшовизмом або ж націонал-комунізмом. Частина її сприйняла лояльно радянську владу, "совети", їхню соціалістичну "українську" квазіреспубліку.

Саме тому значна частина лівих політичних емігрантів повернулася, повірила в українізацію. Потім Євген Чикаленко бідкався, що фактично спонсорував таких людей, зростив українських соціалістів. Сьогоднішня українська інтелігенція, на щастя, більш багатогранна ідеологічно. Є помірковані ліві й помірковані праві, ліберали і технократи, консерватори й націоналісти тощо.

"Люди сплутали політику з популізмом"

– Батько українського консерватизму В'ячеслав Липинський бідкався сто років тому, що йому майже нема з ким поговорити. Навколо одні популісти та партійні авантюристи. Чи було б йому з ким говорити зараз?

– Якщо Донцов говорив про волонтаризм дієвий, більш обскубаний, скажімо так, концептуально й ідейно-теоретично, то Липинський творив волонтаризм державно-елітарний, шляхетно-етичний. З більш глибокими підвалинами і сенсами. Адже емоційність швидко вивірюється.

До Донцова пристала популярність більше серед тогочасної революційної молоді. Натомість Липинський прагнув закладати фундаментальність саме у свідомість, щоби не вітри керували настроями, думами, ідеями. Концепція Липинського – про стратегічний розвиток. Для нинішньої України було б корисним органічно поєднати дієвий волонтаризм з елітарним, націонал-консерватизм із націократією. Але проблема сучасного світу й зокрема України – втрата поваги до авторитетів.

Коли Липинський казав про елітарність, про класократію, він мав на увазі, що кожна група людей висуває для політики чи для служби суспільству кращого з кращих. Лікарі, наприклад, висувають кращих, і вони не повчають істориків, як досліджувати минувшину. А історики, своєю чергою, не вчать лікарів, як оперувати хворого тощо.

Повагу до авторитетів руйнує примітивізація політичної, суспільної думки. Люди не розуміють, що професіонал у тій чи іншій галузі не потребує лайків. Натомість популіст в очах юрби стає авторитетнішим за вченого фізика-ядерника.

"Коли в тебе є право вибору, не можна обирати очима, не можна обирати вухами, емоціями. Треба обирати розумних, досвідчених, навіть якщо вони говорять те, що вам не подобається. Треба обирати, маючи політичну, інституційну пам'ять"

ФОТО: FACEBOOK / ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК

– Ми починали з того, що суспільство зробило величезний крок у порівнянні з 1917–1922 роками, але приходимо до того, що не так вже воно і змінилось. Якщо раніше достатньо було прочитати лозунг на плакаті, то сьогодні – заголовок в інтернеті.

– У нової епохи є нові можливості, переваги, але й нові виклики. Вміти читати і розуміти, хто ти – це одне. Інша справа поглиблювати знання, займатися просвітництвом тих, хто навчився читати.

Примітивізм і зухвалість нашого ворога спонукає людей до більшого думання. Це вселяє надію у те, що зрештою зростатиме й затребуваність у розумних, фахових людях у державних структурах.

Нові світові виклики без інтелектуалів неможливо розв'язати. Вже недостатньо мати багато зброї, треба мати інтелектуальну міць. Для цього ми мусимо розвивати науку. А для того, щоб її плекати, державі потрібна економіка, де не крадуть.

– Як так взагалі сталося в сучасній Україні, що похід інтелектуала у політику вважається, так би мовити, "зашкваром"?

– Відбулася підміна понять, яку передала незалежній Україні радянська партійна номенклатура. Владою опанували нувориші-демагоги та неокомуністи, які видавали себе за демократів, інтелектуалів-державників.

Люди сплутали політику з популізмом, вискочок сприйняли за еліту. Потім настали часи олігархату та примітивізму. Справжні інтелектуали зрештою не захотіли йти в систему, яка не терпить розумних із моральними принципами, яка дискредитує їх.

Корупція, як не дивно, теж потребує інтелектуалів. Справа не в тому, щоб вміло поцупити сумку чи гаманець. Слід знати технології. Сучасну корупцію обслуговує доволі інтелектуальний персонал, проте він позбавлений морально-етичних норм і не має державницького мислення. Цим і відрізняється розумник від справжнього вченого, від "аристократа духу", як сказав би Липинський.

Нувориші завжди швидко схоплювали смак влади, яку їм не можна втратити, тому що без неї вони пропадуть – хтось по життю, хтось у в'язниці. Це яскраво й літературно підкреслено у трансформації пса в людину Шарікова та в образі його колеги Швондера (у повісті *Булгакова "Собаке серце"* – УП). Такі люди вловлюють переваги певної системи, починають грати за її правилами, трансформувати та намагаються накинути ярмом на інших.

"Шариковщина", яка навчилась софізму, пропаганді, маніпуляціям, яка навчилась, у тому числі, користатися з війни, загрожує національній безпеці. Українці ще мають шанс не допустити цього. Я бачу надію в тому, що виросло нове покоління громадян. Воно не знає і не бажає знати практики "советів", корупційного блату. Воно знає, що треба не просто вижити, а перемогти, бачити шлях у майбутнє, і що без знань це неможливо.

За тим новим спасенним поколінням, яке першим пішло добровольцями на війну, прийде наступне. Воно не дасть тут створити подобу Білорусі, КНДР чи РФ. Воно зруйнує систему пострадянських комплексів і, я сподіваюсь, дозволить нам зробити той квантовий стрибок.

Євген Руденко – УП